

izvirni znanstveni članek

UDK 323.1(497.4)"1929/1941"
323(497.4 Novo mesto)
prejeto: 9. 11. 2001

Anka Vidovič Miklavčič

dr. zgodovinskih znanosti, znanstvena svetnica v pokoju, Brilejeva 16, SI-1000 Ljubljana

Novomeški okraj v letih 1929–1941

IZVLEČEK

Avtorica je na osnovi arhivskega in časopisnega gradiva ter literature orisala dogajanje v novomeškem okraju v letih 1929–1941. Uvodoma je prikazan obseg, številčno stanje prebivalstva in upravna ureditev okraja. Nato je pozornost posvečena strankarskemu, kulturno-prosvetnemu in kmečko-stanovskemu gibanju v meščanskem taboru, posebej še občinskim in skupščinskim volitvam. V letih 1931 in 1935 jih je SLS abstinirala kar velja, deloma tudi za občinske volitve 1933. V času vladavine Jugoslovanske radikalne zajednice pa je tako na občinskih volitvah v letih 1935–1938 kot na skupščinskih leta 1938 prepričljivo zmagal slovenski del JRZ.

KLJUČNE BESEDE

okraj Novo mesto, politične stranke, kulturno-prosvetne organizacije, kmečko-stanovske organizacije, volitve

SUMMARY

THE DISTRICT OF NOVO MESTO IN THE YEARS 1929-1941

The author has described on the basis of archival and newspaper material, and literature events in the Novo mesto district in the years 1929-1941. In the introduction the size, the number of population, and the administrative regulation of the district are presented. After that the attention is dedicated to the factional, cultural-educational and peasantry movement in the middle-class, and particularly to communal and assembly elections. In the years 1931 and 1935 the SLS party abstained from them, which is partly valid for the 1933 communal elections as well. During the regime of the Jugoslovanska radikalna zajednica - JRZ (Yugoslav Radical Community) the Slovene part of the JRZ persuasively won the 1935-1938 communal elections and the 1938 assembly elections.

KEY WORDS

district Novo mesto, political parties, cultural-educational organisations, peasantry organisations, elections

Uvod

Po splošnem pregledu Dravske banovine iz leta 1939 je okraj Novo mesto obsegal 22 občin: Ajdovec, Ambrus, Bela cerkev, Brusnice, Črmošnjice, Dobrnič, Dvor, Hinje, Mirna, Mirna peč, Novo mesto, Orehovica, Prečna, Sela pri Šumberku, Št. Peter, Šmarjeta, Šmihel-Stopiče, Toplice, Trebnje, Velika Loka, Zagradec, Žužemberk. Celoten okraj je meril 927,30 km². Po ljudskem štetju z dne 31. marca 1931 je imel 51.862 prebivalcev, pri čemer so prevladovalе ženske, ki jih je bilo za dobra dva tisoč več, moških je bilo namreč 24.915 in žensk 26.947. Občine so bile različno velike, največja je bila Šmihel-Stopiče, ki je obsegala 144,18 km² z 8.775 prebivalci, za njo pa Črmošnjice s 115,35 km² in 2.116 prebivalci, najmanjša je bila občina Novo mesto z obsegom 5,02 km², a je bila s 4.044 ljudmi na drugem mestu po številu prebivalstva za občino Šmihel-Stopiče. Ostale večje občine so bile še Trebnje s 56,32 km² in 3.933 prebivalci, Hinje, ki so obsegale 66,60 km² s 1967 prebivalci, Toplice so imele 55,53 km² in 2.914 prebivalcev, Mirna peč pa 55,44 km² s 3.243 prebivalci. Manjše občine so bile poleg novomeške še Bela cerkev z 10,77 km², Sela pri Šumberku s 16,69 km², Orehovica z 20,62 km², ostale pa so obsegale med 24,56 in 39,86 km². Najmanj prebivalcev je imela občina Sela pri Šumberku, le 516, sicer pa so bile nekatere občine v primerjavi z obsegom zelo redko naseljene. Tu bi omenili srednje veliko občino Ambrus z 852 prebivalci.¹

V okraju je živelo 74,4% kmečkega prebivalstva, ki se je v glavnem ukvarjalo s poljedelstvom, živinorejo, zlasti v nekaterih občinah, npr. v Črmošnjicah, pretežno z gozdarstvom, ukvarjali pa so se tudi s trgovino in malo obrtjo. Delež kmečkega prebivalstva po občinah je bil tako kot v ostali Dolenjski tudi v novomeškem okraju nekako od 50 do 70%.² Industrija je bila v okraju slabo razvita. Sedež političnega okraja in okrajnega načelstva je bilo Novo mesto, kjer je bil tudi sedež okrajnega gozdarskega referata, davčne uprave, katastrske uprave in glavnega oddelka finančne kontrole, medtem ko so bili njegovi oddelki še v Toplicah, Trebnjem in Žužemberku. Poleg okrožnega sodišča in državnega tožilstva v Novem mestu so delovala okrajna sodišča v Novem mestu, Trebnjem in Žužemberku.³ V okraju je bilo 27 župnij, ki so bile razdeljene na tri dekanije Novo mesto, Trebnje in Žužemberk in so sodili v ljubljansko škofijo.⁴ Okraj je imel mesto Novo mesto

in trg Žužemberk.⁵

Na šolskem področju je bilo v novomeškem okraju kar precej izobraževalnih ustanov. V Novem mestu so delovale državna realna gimnazija, ki je sprejemala dijake iz okrajev Črnomelj, Krško, Novo mesto in nekaterih krajev iz brežiškega okraja,⁶ državna meščanska šola in zasebna meščanska šola šolskih sester v Šmihelu. Okraj je imel kar dve banovinski kmetijski šoli, prvo na Grmu pri Novem mestu in drugo v Mali Loki (občina Velika Loka) ter občo strokovno nadaljevalno šolo v Novem mestu. V vsaki občini je bila osnovna šola, v nekaterih jih je bilo celo več, tako da je bilo skupno 45 ljudskih šol. Največ, kar osem jih je delovalo v največji občini Šmihel-Stopiče, pet v Črmošnjicah, tri v Hinjah, Mirni peči in Toplicah, po dve pa v Brusnicah, Dobrniču, Trebnjem, Veliki Loki, Zagradcu in Žužemberku, v enajstih občinah pa so imeli po eno osnovno šolo.⁷

Zlasti pomembno vlogo je imela znamenita Banovinska kmetijska šola na Grmu, ki je sprva delovala na Slapu pri Vipavi, a se je 1886 preselila na grad Grm pri Novem mestu. Petdesetletno delo je obeležila jubilejna publikacija leta 1936, 100-letnico pa publikacija iz leta 1986. V tem obdobju je vzgojila lepo število "kmečkih šolancev". Iz te šole, njenega dijaškega društva Borba in glasila Brazda, katerih mentor je bil v dvajsetih letih prefekt in učitelj Ludovik Puš, je izšla tudi zamisel o ustanovitvi Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ). Njen ustanovni občni zbor je bil 2. aprila 1933 v Ljubljani, v Zvezo pa so bili včlanjeni absolventi z vseh kmetijskih šol v Sloveniji. ZAKŠ je izdajala novo glasilo – mesečnik Brazda, s podnaslovom Kmečki stanovski list. Glasilo absolventov kmetijskih šol, ki je bil od leta 1935 še glasilo absolventk kmetijsko-gospodinjstskih šol, je v letih 1934–1937 izhajalo v Ljubljani.⁸ Novo šolsko leto na Kmetijski šoli na Grmu se je začelo novembra in se je delilo na letno in zimsko šolo. Letna je trajala eno leto, zimska pa dve zimi po pet mesecev. V šolo so bili sprejeti le tisti kmečki sinovi, ki naj bi ostali po končanem šolanju doma na kmetiji.⁹ Za dekleta pa je bila cenjena že omenjena enoletna kmetijsko gospodinjstka šola v Mali Loki.

V obdobju vladavine unitaristov 1929-1935

Z diktaturo kralja Aleksandra na podlagi šestojanuarske deklaracije 1929. leta se je s številnimi zakonskimi uredbami začela pospešena graditev jugoslovanskega unitarizma in centralizma. Dne

¹ *Splošni pregled Dravske banovine*, str. 14–15.

² *Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja*. Zbirka študij št. 3. Ljubljana 1939, str. 10–15.

³ *Splošni pregled Dravske banovine*, str. 21, 161.

⁴ *Splošni pregled Dravske banovine*, str. 162; *Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana 1937, str. 480, 494, 498.

⁵ *Splošni pregled Dravske banovine*, str. 33.

⁶ *Splošni pregled Dravske banovine*, str. 38–39.

⁷ *Splošni pregled Dravske banovine*, str. 161–162.

⁸ Vidovič-Miklavčič, Vloga in organizacijski razvoj ..., *Kronika*, 37, 1989, št. 3, str. 238.

⁹ *Domoljub*, 30. 8. 1933, št. 46.

22. januarja 1929 so bile razpuščene politične stranke, v Sloveniji Slovenska ljudska stranka, Slovenska kmetijska stranka, 26. januarja pa še slovenski del Samostojne demokratske stranke, Socialistične stranke Jugoslavije in Narodnoradikalne stranke.¹⁰ Z zakonom o ustanovitvi Sokola Kraljevine Jugoslavije (SKJ) 5. decembra 1929 so bila razpuščena vsa dotedanja telovadna in moralno-vzgojna društva. Z zakonom o nazivu in razdelitvi Kraljevine Jugoslavije 3. oktobra 1929 je Slovenija dobila naziv Dravska banovina.¹¹

Politično mrtvilo je presekala ustava Kraljevine Jugoslavije, objavljena 3. septembra 1931. Na podlagi zakona o društvih, shodih in posvetih 18. septembra istega leta so se poslej ustanovljale vse državne politične stranke.¹²

Dne 8. novembra 1931 so bile skupščinske volitve z eno uradno, Živkovićevo listo. SLS je napela vse sile in s propagando uspela, da je bila volilna udeležba zelo slaba. V novomeškem okraju je bilo 11.741 volilnih upravičencev, glasovalo pa jih je 5.606. Za poslanca je bil izvoljen Anton Klinc, župan v Gornjem polju s 4.711 glasovi.¹³

Na novo ustanovljena vsedržavna politična stranka Jugoslovanska radikalna kmečka demokracija (JRKD), na kongresu 20. julija 1933 preimenošana v Jugoslovansko nacionalno stranko (JNS), je pritegovala tako privrženca razpuščene Pucljeve Slovenske kmetijske stranke kot Kramerjeve Samostojne demokratske stranke. V novomeškem okraju so konec februarja 1932 ustanovili začasni okrajni odbor JRKD, za predsednika pa je bil izvoljen novomeški župan dr. Josip Režek. Poleg novomeških privrženec nove stranke so prišli "številni ugledni predstavniki našega podeželja in občin"; omenili so Trebnje, Ajdovec, Mirno, Toplice, Dobrnič, Veliko Loko, Žužemberk, Črmošnjice, Brusnice, Orehovo. Zbranim je med drugim govoril narodni poslanec Anton Klinc.¹⁴

Ustanovni občni zbor okrajne JRKD je potekal ob koncu maja istega leta, na zboru je govoril član začasnega banovinskega odbora JRKD dr. Josip Cepuder, ki je obširno poročal o programu in ciljih nove vsedržavne stranke. Govoril je že omenjeni Anton Klinc. Predsednik okrajne JRKD je bil dr. Josip Režek. Po ustanovnem občnem zboru banovinskega odbora JRKD v začetku junija 1932, ko je njegov predsednik postal dr. Janko Rajar, so postali člani banovinskega predsedstva iz novomeškega okraja Anton Klinc, narodni poslanec, Josip Zupančič, župan in banovinski svetnik iz Trebnjega, Ivan Hrovat, posestnik iz Zagradca, Josip

Matko, posestnik in gostilničar iz Gotne vasi, dr. Josip Režek, župan Novega mesta in dr. Josip Trošt, odvetnik v Novem mestu.¹⁵ V začetku januarja 1932 ustanovljeni Županski zvezi, katere predsednik je bil Valentin Babnik, župan iz Št. Vida nad Ljubljano, je okraj Novo mesto zastopal Alojzij Saje, posestnik iz Žabjeka v občini Velika Loka. Njegov namestnik je bil Ivan Rus, industrialec iz Hriba v Loškem potoku, ki je zastopal kočevski in novomeški okraj.¹⁶

Dr. Marko Natlačen, ban Dravske banovine 1935–1941 (Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939).

Jeseni 1933 so se v okrajih pripravljali na občinske volitve, ki so potekale 15. oktobra 1933. Če so Koroščevi privrženca za skupščinske volitve 1931 še pretežno abstinirali, je katoliško politično glasilo pred občinskimi volitvami agitiralo takole: "Svojim čitateljem in prijateljem svetujemo, naj se povsod, kjer je le mogoče, udeleže občinskih volitev." Občinske volitve so ocenili kot zelo pomembne, zato naj bi bili v občinske odbore izvoljeni le "najrazumnejši in najdelavnejši ljudje, ki

¹⁰ *Spominski zbornik Slovenije*, str. 94–95.

¹¹ *Spominski zbornik Slovenije*, str. 95.

¹² *Spominski zbornik Slovenije*, str. 96. 97.

¹³ *Jutro*, 10. 11. 1931, št. 260; *Domoljub*, 11. 11. 1931, št. 44, Naši novi poslanci.

¹⁴ *Domovina*, 3. 3. 1932, št. 10.

¹⁵ *Domovina*, 23. 6. 1932, št. 26; *Domovina*, 9. 6. 1932, št. 24, Ustanovni občni zbor banovinske organizacije JRKD za Dravsko banovino.

¹⁶ *Domovina*, 7. 1. 1932, št. 2, Županska zveza za Dravsko banovino.

bodo oprti na zaupanje ljudstva znali upravljati občino tako, da bodo vsestransko varovali koristi občanov".¹⁷ Toda v Dravski banovini je v 296 občinah zmagala JNS, kompromisna (JNS in "simpatizerji") v 16, skupaj torej v 312 občinah od tedanjih 369. SLS je zmagala v 54 občinah, socialisti pa v dveh, v eni občini pa so morali ponoviti volitve. V novomeškem okraju je bilo tedaj volilnih upravičencev 12.489, volilo jih je 8.098, več kot tretjina pa jih je abstinirala. JNS je dobila 5.439, kompromisna lista 316 glasov, opozicija pa 2.343 glasov. JNS lista je zmagala v 14 občinah, opozicija pa v 2 (v Hinjah in Dobrniču). V Brusnicah, Črmošnjicah in Novem mestu je kandidirala samo lista JNS.¹⁸

bo gradila na podlagi jugoslovanske nacionalne ideje jugoslovansko skupnost. Kot kaže ni uspela zajeti dolenjskih kmetov v novo kmečko-stanovsko organizacijo Zvezo slovenskih kmetov, ki je bila glasnica jugoslovanskega nacionalizma. Bolj živahno delovanje se je odvijalo v kmečko mladinskem gibanju pod imenom Zveza kmetskih fantov in deklet (ZKFiD). Bila je krovna organizacija liberalne kmečke mladine, ustanovljena v Ljubljani 1924. leta, svoje podružnice pa je uspešno širila zlasti v prvi polovici tridesetih let v času vladavine JRKD oziroma JNS. Leta 1928 so bili ustanovljeni pododbori, ki so se leta 1937 preoblikovali v okrožja, med njimi je aktivno delovalo tudi novomeško okrožje. Pod okriljem ZKFiD je delovala tudi Kmetška prosveta, ustanovljena v Ljubljani jeseni 1931, svojo podružnico pa je imela tudi v Novem mestu. Vanjo so se vključevali liberalno usmerjeni izobraženci, zlasti učitelji s podeželja.¹⁹

Kmečka prosveta naj bi postala žarišče izobraževalnega in prosvetiteljskega dela na vasi. Tesna povezanost Kmetške prosvete in krajevnih društev kmetskih fantov in deklet je kmalu pokazala lepe uspehe v različnih krajih. V dvajsetih letih sta že delovali društvi v Trebnjem in Podhosti pri Dolenjskih Toplicah, leta 1931 so ustanovili društvo v Dolenjskih Toplicah, leta 1932 društva v Straži-Vavti vasi, Stopičah in Gotni vasi pri Novem mestu, leta 1933 v Dolenji Nemški vasi pri Trebnjem in leta 1934 v Gorenjem Polju pri Novem mestu.²⁰ Društvo v Trebnjem je kmalu zamrlo, a so ga kasneje obnovili. DKFiD so ponekod tesno sodelovala s sokolskimi društvi, zlasti pri dramskem delu, sicer pa so prirejali razne tečaje in tekme koscev in žanjic, ki so bila ob nedeljah in praznikih priljubljeno razvedrilo, saj so privabljali gledalce iz bližnjih in bolj oddaljenih vaseh.²¹

V okraju je delovala tudi podružnica Jugoslovanskih narodnih železničarjev, katere predsednik je bil Ivan Lapanja. Marca 1935 so na občnem zboru obravnavali podružnično delo, pri čemer jih je pohvalil delegat Müller iz Ljubljane.²² Prosvetni odsek novomeškega Sokola je marca istega leta obeležil 85-letnico T. G. Masaryka. O jubilanu je govoril prof. Janko Krajec, Janko Jarc pa je imel predavanje o 500-letnici Novega mesta, ki ga je popestril s skioptičnimi slikami.²³ Živahno so s kulturnimi prireditvami delovala tudi druga sokolska društva, tako npr. v Mirni in Trebnjem,²⁴ v Toplicah pa so gradili nov Sokolski dom.²⁵

Dr. Anton Korošec, voditelj SLS oz. slovenskega dela JRZ, notranji minister v prvi vladi dr. Milana Stojadinovića, prosvetni minister v vladi Cvetković-Maček. (Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939.

Kot smo omenili, je stranka poudarjala tudi gospodarsko-socialna načela in v kmetu kot prevladujočem sloju v državi videla temeljno silo, ki

¹⁷ *Domoljub*, 6. 9. 1933, št. 46.

¹⁸ *Jutro*, (ponedeljsko) 16. 10. 1933, št. 42; *Jutro*, 17. 10. 1933, št. 243; *Slovenski narod*, 16. 10. 1933, št. 236.

¹⁹ Perpar, Kmečka mladina na Dolenjskem. *Pot kmečkega ljudstva v OF*, str. 196.

²⁰ Prav tam, str. 195.

²¹ Prav tam, str. 196.

²² *Jutro*, 17. 3. 1935, št. 64.

²³ *Jutro*, 17. 3. 1935, št. 64.

²⁴ *Jutro*, 12. 4. 1935, št. 86.

²⁵ *Jutro*, 5. 5. 1935, št. 103.

*Kosci tekmovalci na tekmi v Mirni peči julija 1935.
Tu je živahno delovalo Društvo kmetijskih fantov
in deklet.
(Pot kmečkega ljudstva v OF, Ljubljana 1986)*

Mladina katoliške usmeritve je bila organizirana v orlovski in orliški organizaciji, ki je proti koncu dvajsetih let poleg telovadne gojila tudi načrtno socialno vzgojo. Leta 1929 se je iz Orlovske zveze v Ljubljani preimenovala v Slovensko orlovsko zvezo in se tudi osamosvojila. Tako kot povsod drugod je bila tudi v novomeškem okraju dobro organizirana. K ekspozituri Novo mesto sta sodila trebanjsko in novomeško okrožje. Trebanjsko je obsegalo mokronoško in stiško (ki sicer nista sodila v obravnavani okraj), trebanjsko in žužemberško srenjo s skupno trinajstimi odseki. Novomeško okrožje je obsegalo šempetrsko, šmihelsko in topliško srenjo z osmimi odseki.²⁶

Živahno delovanje orlovskih odsekov je decembra 1929 prekinila razpustitev Jugoslovanske orlovske organizacije. Kot smo že omenili, so na novo ustanovili državni Sokol, ki naj bi zajel tudi katoliško mladino. Toda vodstvo Slovenske orlovske zveze je odločno odklonilo vključitev in katoliška mladina je poslej delovala v okviru župnijskih prosvetnih društev, vendar ne dolgo. Banske oblast je krovno Prosvetno zvezo februarja 1933 razpustila, s tem pa tudi prekinila začeto organizacijsko delo fantov in deklet v župnijah in dekanijah novomeškega okraja. V okviru župnijske Katoliške akcije (KA) so sodelovali predvsem fantovski odseki KA in le ponekod tudi dekliški odseki KA. Kot primer naj navedemo župnijo Prečna, kjer so 19. marca 1935 v KA vključili 14 mladencev, slovesnost pa je vodil kanonik Franc Kek.²⁷ Ko so bila katoliška prosvetna društva prepovedana in društveni domovi zapečateni, so se njeni člani udeleževali predvsem v cerkvenih društvih in organizacijah, med njimi v Marijini

kongregaciji in karitativnem delu.²⁸

Dne 27. avgusta 1933 so priredili na Trški gori pri Novem mestu zborovanje Katoliške akcije novomeške dekanije. Med drugimi govorniki sta bila tudi predsednik škofijskega odbora KA dr. Miha Krek in tajnik bogoslovni profesor dr. Janez Fabian.²⁹ V Trebnjem je 3. septembra istega leta potekal evharistični shod za temeniško in mirensko dolino. Poročevalec je pisal, da je prišla velika množica vernikov iz vseh župnij trebanjske in sosednjih dekanij, ki je bila razdeljena po župnijah. Prvi slavnostni govornik je bil stolni kanonik in arhidiakon dr. Tomaž Klinar. Božjo službo, spremljano z ljudskim petjem in fanfaro godbenikov, je opravil novomeški prošt Karol Čerin, evharistični govor pa je imel dekan Ivan Tomažič. Popoldne je govoril še stolni vikar Jože Košiček, zatem pa se je procesije udeležilo nad 6000 ljudi.³⁰ Tudi v župnijah novomeškega okraja so bile širše priprave vernikov za udeležbo na II. evharističnem kongresu za Jugoslavijo v Ljubljani konec junija 1935. Opravljene so bile številne duhovne vaje in sveti misijoni.³¹ Na vidnih mestih župnije so z velikimi slovesnostmi postavljali evharistične križe, tako farani npr. v Vavti (Valti) vasi,³² Čatežu pod Zaplalom,³³ Šmarjeti,³⁴ Trebnjem,³⁵ Hinjah in Ajdovcu³⁶ in bržkone še kje. Župnijski pripravljalni odbori so poskrbeli za udeležbo faranov na kongresu v Ljubljani.³⁷ Toda zaradi zamer in medsebojnih sporov med "liberalci in klerikalci" na lokalni ravni so kasneje maščevalne roke podrle križ v Hinjah in Ajdovcu.³⁸

Kmečka mladina, ki je v preteklosti obiskovala Kmetijsko šolo, se je tudi v novomeškem okraju odzvala klicu ZAKŠ in 22. oktobra 1933 so ustanovili podružnico v Novem mestu. Prisotna sta bila ravnatelj Kmetijske šole na Grmu ing. Ivo Zupanič in tajnik ZAKŠ Tone Bantan.³⁹

V času predvolilnega gibanja je ban Dravske banovine dr. Dinko Puc obiskal tudi Novo mesto. Puca je pričakala velika množica ljudi, navzoči so bili zastopniki krajevnih civilnih in cerkvenih oblasti. Govorila sta novomeški župan Režek in v imenu sokolstva Vasič, Puc pa je v zahvalnem go-

²⁸ Primerjaj Vidovič-Miklavčič, *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom*, str. 67–72.

²⁹ *Slovenec*, 29. 8. 1933, 195 a.

³⁰ *Domoljub*, 6. 9. 1933, št. 46.

³¹ Primerjaj *Domoljub*, 20. 3. 1935, št. 12; *Domoljub*, 17. 4. 1935, št. 16; prav tam 29. 5. 1935, št. 22.

³² *Domoljub*, 17. 4. 1935, št. 16.

³³ *Domoljub*, 2. 5. 1935, št. 18.

³⁴ *Domoljub*, 28. 4. 1935.

³⁵ *Domoljub*, 15. 5. 1935, št. 20.

³⁶ *Jutro*, 6. 1. 1937, št. 4, Zakaj ravno v Ajdovcu?

³⁷ *Domoljub*, 25. 4. 1935, št. 17, Pred kongresom.

³⁸ *Jutro*, 6. 1. 1937, št. 4, Zakaj ravno v Ajdovcu?

³⁹ ARS, fond DP, fasc. 6501–6600; ARS, fond Društva, fasc. 26.501–28.800/1937, pravila podružnice so bila potrjena 19. septembra 1933; *Brazda*, 1934, št. 2, str. 30.

²⁶ Pernišek, *Zgodovina slovenskega Orla*, str. 175–176. Pernišek je podatke črpal iz orlovskega koledarčka za leto 1924.

²⁷ *Domoljub*, 10. 4. 1935, št. 15, Novice (Prečna).

voru med drugim poudaril žilavost dolenjskega kmeta, ki je tudi v preteklosti pokazal svojo vztrajnost, saj je bil prav kmet branilec krščanske kulture.⁴⁰ V občinah so se vrstili živahni volilni shodi in sestanki kandidatov na Jevtičevi listi. Najbolj je izstopal Franjo Bulc, župan iz Mirne. Imel je shode v Toplicah, Vavti vasi, Uršnih Selih, Šmarjeti pri Sv. Petru, Orehovici, Črmošnjicah, Hinjah, Šmihelu, na Dvoru,⁴¹ v Mirni peči, Žužemberku, Trebnjem, Zagradcu, Ambrusu in Ajdovcu.⁴² Bulc je z volilnimi govori pritegnil kmečko ljudstvo, saj je žel "sadove za svoje energično delo" v prid gradnje proge Št. Janž - Sevnica in pri povzdigu gasilske dejavnosti. Volilci so v njem videli dobrega kmečkega gospodarja in uspešnega javnega delavca, ki je podpiral podeželske občine, poleg teh si je "pridobil simpatije tudi v Novem mestu".⁴³

Za petomajske volitve 1935 je SLS abstinirala tudi v novomeškem okraju. Vseh volilnih upravičencev je bilo 13.085, glasovalo pa jih je 6.972. Na Jevtičevi listi je v novomeškem okraju kandidiralo kar pet kandidatov, največ od vseh okrajev Dravske banovine.⁴⁴ Kot zanimivost naj zapišemo, da je bila za novomeški okraj pripravljena tudi socialistična kandidatna lista s Stankom Jurijem iz Ljubljane in njegovim namestnikom Antonom Jakšo iz Skrjanč pri Novem mestu. Toda kasacijsko sodišče v Beogradu je socialistično listo zavrnilo.⁴⁵

Jevtičeva lista je dobila 4.451 glasov: Josip Matko, župan v Gotni vasi, jih je dobil 490; Josip Pavlin, inženir iz Ljubljane, 473; Josip Režek, advokat v Novem mestu, 1900; Franc Bulc, župan v Mirni, 1229; Karlo Štrbenk, uradnik v Novem mestu, 299 glasov. Na listi dr. Vladka Mačka je dobil Krunoslav Batušić 2.541, na listi Dimitrija Ljotića pa Ture Šturm, upokojeni kapetan iz Ljubljane, 31 glasov.⁴⁶

Dolenjska v času vladavine JRZ

Tudi novomeški okraj je zajel val navdušenja, ko je notranji minister dr. Anton Korošec v novi Stojadinovičevi vladi zakonito razveljavil odlok Marušičeve banske uprave o razpustitvi katoliške Prosvetne zveze v obeh škofijah. Poleti 1935 so se

v vseh župnijah začela obnavljati prosvetna društva in v prosvetnih domovih so se kmalu pokazali uspehi živahnega kulturno-prosvetnega dela. Dne 17. oktobra 1935 je potekal v Ljubljani obnovitveni občni zbor Prosvetne zveze, na katerem so sprejeli smernice delovanja in poglobitvene naloge. V glavni odbor sta bila izvoljena tudi dva zaslužna kulturna delavca, ki sta nekaj časa delovala v Novem mestu.

Prvi je bil prof. Ivan Dolenec (leta 1939 je postal ravnatelj novomeške gimnazije), ki je veljal za enega najboljših poznavalcev življenja in dela Janeza Ev. Kreka. Že "za njegovega življenja" je pisal o Kreku in je tudi avtor Krekovega življenjepisa, ki je izšel v Koledarju Mohorjeve družbe 1918, in drugih številnih člankov o Krekovi dejavnosti. Omenimo naj še izdajanje Krekovih Izbranih spisov, ki jih je pričel Dolenec pripravljati kmalu po Krekovi smrti.⁴⁷

Drugi odbornik krovne Prosvetne zveze je bil Ludovik Puš, nekdanji vzgojitelj in strokovni učitelj na Banovinski kmetijski šoli na Grmu pri Novem mestu. Bil je tudi skladatelj in znan kulturni delavec v Novem mestu, ki so ga politični nasprotniki leta 1932, v času unitarnega režima, predčasno upokojili brez navedbe razlogov.⁴⁸

Kulturno-prosvetno delo je znova zaživel zlasti v Novem mestu, ki se je postavljalo z lepim prosvetnim domom. Pri pripravi njegove zidave sta imela večje zasluge Ludovik Puš in Jože Potokar, profesor na novomeški gimnaziji, ki je bil tudi gledališki igralec in režiser.⁴⁹

Dne 9. oktobra 1935 je bila v Prosvetnem domu otvoritvena predstava s Klabundovo dramo Praznik cvetočih češenj.⁵⁰ Navdušenemu občinstvu so jo znova uprizorili 3. novembra istega leta.⁵¹ Društveni dom je prirejal tudi razna predavanja, tako je imel npr. 22. oktobra predavanje o misijonih s skioptičnimi slikami misijonar Lojze Demšar,⁵² Marijan Dobovšek pa je imel skioptično predavanje o Abesiniji 3. decembra istega leta.⁵³ Prosvetno društvo v Ambrusu je imelo 22. septembra 1935 predavanje urednika Domoljuba in Slovenskega doma Jožeta Košička o nalogah, namenih in cilju katoliške prosvete.⁵⁴ Po občnem zboru 27. oktobra, na katerem so izvolili nov

⁴⁰ *Jutro*, 25. 4. 1935, št. 95, Ban dr. Puc v Novem mestu.

⁴¹ *Jutro*, 28. 4. 1935, št. 98.

⁴² *Jutro* 3. 5. 1935, št. 101, Iz novomeškega sreza.

⁴³ *Jutro*, 3. 5. 1935, str. 7; *Jutro*, 30. 4. 1935, št. 99, str. 2.

⁴⁴ *Jutro*, 19. 4. 1935, št. 92a, Kandidati v Sloveniji; *Jutro*, 6. 5. 1935, št. 18, Volitve so končane.

⁴⁵ *Jutro* (ponedeljsko), 23. 4. 1935, št. 16, Pri volitvah bodo štiri liste.

⁴⁶ *Jutro*, 6. 5. 1935, št. 18, Volitve so končane; *Domoljub*, 8. 5. 1935, št. 19, Volitve v Narodno skupščino, okraj Novo mesto. Številke so približne, saj se seštevek za nekaj desetih volilnih glasov ne ujema s skupno navedbo števila volilcev.

⁴⁷ Primerjaj Dolenec, *Moja rast*, str. 45, 59, 60.

⁴⁸ *Domoljub*, 23. 10. 1935, št. 43; *Domoljub*, 30. 10. 1935, št. 44.

⁴⁹ Razpotnik, *Dr. Ludovik Puš in njegovo delovanje za izobrazbo slovenskega kmeta*, str. 9. Glej tudi Puš, Ludovik, *Klasje iz viharja*. New York 1970, str. 118-137. Avtobiografska pripoved literarnega značaja. V knjigi je med drugim orisana dejavnost kulturnega delavca Ludveja Zupana- Ludovika Puša v Novem mestu.

⁵⁰ *Slovenec*, 18. 10. 1935, št. 240.

⁵¹ *Slovenec*, 1. 11. 1935, št. 252 a (napoved predstave).

⁵² *Slovenec*, 22. 10. 1935, št. 243.

⁵³ *Slovenec*, 3. 10. 1935, št. 278.

⁵⁴ *Domoljub*, 2. 10. 1935, št. 40.

odbor, je katoliškim ženam in dekletom spregovorila predsednica Slovenske krščanske ženske zveze Anica Lebar iz Ljubljane.⁵⁵ V Prečni so člani prosvetnega društva 29. septembra s petjem in igro proslavili 10-letnico delovanja kaplana Janka Komljanca. V govorih so našteali njegove zasluge za župnijo in občino, omenili pri tem ustanovitev Zadružne hranilnice in posojilnice, pošte v Prečni, postavitev spomenika padlim vojakom, notranjo olepšavo cerkve in še mnogo drugega.⁵⁶ Žužemberčani, zlasti "občinski očetje", so poleti 1935 modrovali, da bi spremenili ime svojemu trgu in ga preimenovali "v Slapnik", toda bržkone so oblasti posegle vmes in ostalo je ime Žužemberk.⁵⁷ Sicer pa so vnovično odprli hram kulture – svoj prosvetni dom – s slavnostno prireditvijo, nastopom pevskega zbora, deklamacijo, govorom in igro Srenja. K prosvetnemu delu so vabili vse, ki "pošteno in katoliško mislijo in čutijo".⁵⁸ Z velikopotezno predstavo Hofmansthal-Zupančičevim misterijem Slehernik se je 11. avgusta 1935 izkazalo prosvetno društvo v Šmihelu pri Novem mestu. Poleg soorganizatorja prireditve šmihelskega šolskega upravitelja Kalana in šmihelskih fantov, ki so poskrbeli za sceno pred cerkvijo in vsa druga tehnična dela, so sodelovali pretežno igralci z režiserjem Potokarjem iz prosvetnega društva v Novem mestu. Kapiteljski pevski zbor pod vodstvom organista Marklja in novomeški orkester, ki ga je vodil Šproca, so še popestrili predstavo. Vstopnino od predstave 3.033 din so podarili skladu za zidavo šmihelske sirotišnice.⁵⁹

Dnevnik Slovenec je še istega dne predstavil akcijo nekdanjih učenec vzgojnega zavoda Ubogih šolskih sester de Notre Dame v Šmihelu pri Novem mestu pod imenom "Udružene bivše učenke šmihelskega zavoda za zgradbo sirotišnice za Dolenjsko v Šmihelu". Vsaka gojenka naj bi prispevala v fond 100 din, akcija se je razširila in zajela različne kroge predvsem po Dolenjski, prošnje pa so poslale tudi v Ameriko. Dobrodelno akcijo je podprl tudi ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman. Predsednica širšega odbora je bila Irma Stupica, soproga veletrgovca v Ljubljani, ožjega odboru pa trgovka Marija Turk, tajnica je bila učiteljica Roza Matoh, duhovni vodja je bil novomeški prošt Karel Čerin, župnik v Šmihelu Viktor Turk pa je bil predstavnik šmihelske župnije. Pokroviteljica dobrodelne akcije je bila kraljica Marija Karadjordjević. Akcija na pobudo nekdanjih učenek naj bi tudi obeležila 50-letni jubilej delovanja omenjenega vzgojnega zavoda in naselitev šolskih sester

v Šmihelu.⁶⁰ Deputacija nekdanjih šmihelskih gojenk s tajnico ožjega odbora Roza Matoh je bila konec oktobra 1935 celo sprejeta pri kraljici Mariji v Beogradu.⁶¹

Člani prosvetih društev so bili ves čas delavni. Nekateri so obnavljali svoje prosvetne domove, drugi so jih zgradili na novo. Prosvetno društvo v Mirni se je postavilo z novim prosvetnim domom, pri čemer je imel velike zasluge tamkajšnji župnik Jakob Širaj.⁶² Obnovljena Prosvetna zveza je v različnih krajih v obeh škofijah prirejala v poletnih mesecih množične prosvetne tabore, na katerih so govorili člani vodstva krovnih Prosvetnih zvez in strankini prvaki Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ).

Ob velikih treh prosvetnih taborih 25. julija 1937 v Kotljah na Koroškem, Mengšu in pri Sv. Gregorju (občina Velike Lašče), je četrti istega dne potekal še v Žužemberku in na noge dvignil prebivalce Suhe krajine. Na prosvetnih taborih so manifestirali za "slovensko in katoliško stvar" in, kot je zapisal poročevalec v Domoljubu, se je sprevoda v Žužemberku udeležilo nad 2.500 ljudi. Med njimi so se vrstili "novouniformirana žužemberška godba, nad 100 fantov in deklet v narodnih nošah, pestre skupine članstva in naraščaja fantovskih odsekov in dekleških krožkov, skupina vseh županov in občinskih odbornikov iz okoliša – prijateljev katoliške prosvete –, nato pa nepregledna vrsta mož in žena, fantov in deklet, razdeljenih po posameznih župnijah". Geslo je bilo "ne gledalci ampak sodelavci hočemo biti na taboru." Na zborovanju je govoril dr. Jože Basaj in tedanji prosvetni inšpektor v Ljubljani Ivan Dolenec, ki je poudaril vlogo krščanske prosvete in nakazal nevarnosti, ki se jih morajo katoliški prosvetni delavci izogabati. Popoldne so bila tekmovanja fantovskih odsekov, pomerili so se v telovadbi, množica ob prisotnosti Mihe Kreka pa se je udeležila še slavnostnega koncerta pevskih zborov.⁶³ Posebno pozornost so tega dne vzbudili nastopi pevskih zborov iz Ambrusa, Ajdovca, Dobrnica, Krke, Sel pri Šumberku, Zagradca in Žužemberka. Pevci žužemberškega prosvetnega društva so bili ocenjeni kot najboljši pevski zbor, ki naj bi tudi postal zgled za vso dekanijo. Tedaj se je tudi porodila misel, da bi ustanovili žužemberško pevsko okrožje,⁶⁴ kajti takšno obliko povezovanja pevskih društev je zelo priporočala krovna Prosvetna zveza.

⁶⁰ *Slovenec*, 11. 8. 1935, št. 183a, Sirotišnica za Dolenjsko.

⁶¹ *Slovenec*, 20. 10. 1935, št. 242; *Slovenec*, 24. 10. 1935, št. 245; *Slovenec*, 21. 8. 1935, št. 190, Sirotišnica za Dolenjsko v Šmihelu.

⁶² *Domoljub*, 4. 8. 1937, št. 37, rubrika Iz naših krajev. Mirna.

⁶³ *Domoljub*, 28. 7. 1937, št. 30, Zopet štirje tabori.

⁶⁴ *Domoljub*, 4. 4. 1937, št. 31, Pevski koncert v Žužemberku.

⁵⁵ *Domoljub*, 30. 10. 1935, št. 44.

⁵⁶ *Domoljub*, 30. 10. 1935, št. 44, Prečna.

⁵⁷ *Domoljub*, 28. 8. 1935, št. 35, Žužemberk bo šel po vodi?

⁵⁸ *Domoljub*, 23. 12. 1935, št. 52.

⁵⁹ *Slovenec*, 25. 8. 1935, št. 194a, R/oza/ M/atoh/, Šmihel pri Novem mestu.

Dr. Fran Kulovec, banovinski tajnik JRZ, narodni poslanec in naslednik dr. Antona Korošca. (Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937. Dr. Janko Šlebinger, Slovenski časniki in časopisi. Bibliografski pregled od 1797-1936, str. XI.)

V Mirni je prosvetno društvo leta 1937 v postnem času predstavilo Finžgarjevo dramo Razvalina življenja, 25. marca so s proslavo obeležili materski dan. Za belo nedeljo, 19. aprila istega leta, se je vneto pripravljalo na koncert narodnih in umetnih pesmi novo pevsko društvo z imenom Mirna, ki ga je vodil kaplan Karel Babnik.⁶⁵ V Mirni peči pa je prosvetno društvo v predpostnem času 1938 dvakrat predstavilo Desetega brata ob polni udeležbi krajanov.⁶⁶

Ko se je osamosvojila katoliška mladinska organizacija Slovenska fantovska zveza, ki je 11. oktobra 1936 v Ljubljani izvolila svoje vodstvo, so začeli po župnijah ustanavljati fantovske odseke. V novomeškem okraju jih je v okviru župnij največ začelo delovati v letih 1937 in 1938, le dva, trije odseki šele 1940.⁶⁷ V letu 1939 je delovalo v žužemberškem, trebanjskem in novomeškem okrožju osemnajst fantovskih odsekov, ki jih je v okraju povezovala novomeška podzveza.⁶⁸ Sodeč iz poslanih prošenj za ustanovitev fantovskih odsekov na banovino in spremljanih dopisov žandarmerijskih postaj v okraju ugotavljamo, da so bili v

več primerih pobudniki ustanovitve odsekov krajevna duhovščina in sinovi posestnikov, le malo je bilo obrtnikov, ponekod so bili pobudniki člani JRZ.⁶⁹

Na podlagi poslanega mesečnega gradiva, ki ga je fantovskim odsekom pošiljalo vodstvo SFZ v Ljubljani, so se mladeniči na t. i. fantovskih večerih seznavali s socialnim naukom Cerkve, na podlagi papeške okrožnice Quadragesimo anno (izšla 1931) pa tudi s konkretnimi socialno-gospodarskimi in družbeno-političnimi vprašanji bodisi v Jugoslaviji bodisi ožje v Dravski banovini ali v samem okraju. Kot telovadna organizacija so se urili tudi v telovadbi in nastopali na tekmovanjih v okviru dekanij ali okrožij. Predvsem pa so v novih uniformah nastopali na vseh prosvetno-kulturnih taborih pa tudi shodih JRZ.⁷⁰

Po razglasitvi vsedržavne stranke JRZ in sprejetju njenega statuta poleti 1935 so po vsej Dravski banovini ustanavljali okrajne in krajevne odbore JRZ. Sočasno z obnovljenim delovanjem prosvetnih društev so tekle priprave za ustanovitev krajevnih organizacij nove politične stranke. Med prvimi občinami je bila Prečna, kjer so imeli 29. septembra 1935 zborovanje JRZ in ustanovni zbor krajevne JRZ. O političnem položaju in organizacijskem delu sta govorila predsednik Franc Červan ml. in Demetrij Veble (tudi Weble), novomeški advokat. Kot piše Slovenec, tedaj politično glasilo slovenskega dela JRZ, so zborovalci odobraval politiko Antona Korošca in bana Marka Natlačena.⁷¹

Nepoln mesec dni kasneje, 27. oktobra, so ustanovili krajevno JRZ v Žužemberku.⁷² Občinske odbore JRZ so ustanavljali ali pa so že delovali tudi v drugih občinah, kar je moč ugotoviti iz poročila o obisku bana Natlačena v Novem mestu.⁷³ Dne 14. novembra se je ban, ki se je mudil v nekaterih občinah Bele krajine, na poti v Ljubljano ustavil tudi v novomeškem okraju, kjer so ga navdušeno podzdravili šolska mladina in vaščani ter zlasti člani tamkajšnjih krajevnih odborov JRZ. V Novem mestu je obiskal tudi okrajno načelstvo, kjer je sprejel številno deputacijo.⁷⁴

V začetku novembra 1935 so poročali, da je JRZ v Dravski banovini v večini krajev in okrajev že organizirana.⁷⁵ Isto je zapisal Slovenec, ko je poročal o poteku seje banovinskega odbora JRZ 24.

⁶⁹ AS, ban. 16-2, Društva, fasc. 23001-26 000, 1938; fasc. 19401-21800, 1937; fasc. 4001-8500, 1940; fasc. 11001-13500, 1938.

⁷⁰ Primerjaj *Vestnik Prosvetnih zvez v Ljubljani in Mariboru*, julij 1937, št. 7, str. 53-55; avgust, september 1937, št. 8, str. 65-71; *Slovenec*, 13. 7. 1937, št. 156; *Domoljub*, 28. 7. 1937, št. 30.

⁷¹ *Slovenec*, 2. 10. 1935, št. 225, notica JRZ v Prečni.

⁷² *Slovenec*, 6. 11. 1935, št. 255.

⁷³ *Slovenec*, 15. 11. 1935, št. 263.

⁷⁴ *Slovenec*, 15. 11. 1935, št. 263.

⁷⁵ *Domoljub*, 6. 10. 1935, št. 45.

⁶⁵ *Domoljub*, 16. 4. 1936, št. 16.

⁶⁶ *Domoljub*, 30. 3. 1938, št. 13, Mirna peč.

⁶⁷ ARS, Abecedni seznam društvenega katastra po krajih.

⁶⁸ *Društveni koledarček* (Izdala in založila Zveza fantovskih odsekov), str. 90-91.

novembra 1935 v Ljubljani. Da bi seznanili podeželje s politiko nove vsedržavne JRZ, so sklicali shode v Žužemberku, Ajdovcu in Šmihelu pri Žužemberku, na katerih sta govorila Fran Kulovec in Demetrij Veble. Po poročanju Slovenca so navzoči pozivali oblast: "Dajte Suhi Krajini vodo in elektrificirajte Dolenjsko!"⁷⁶ Zahteve nezadovoljnih Suho-krajnčanov so bile upravičene, sodu dno pa je izbila to jesen še velika nadloga, saj je razsajala po teh krajih epidemija griže. Predlagali so, da bi restavrirali zapuščen žužembski grad in ga preuredili v "bolnico ali izolirnico".⁷⁷ "Buren shod" je potekal 10. novembra 1935 tudi v Št. Petru pri Novem mestu, kjer je vodstvo krajevne JRZ seznanilo navzoče z odločbo, naj bi ustanovili v Srednjem Grčevju dvorazrednico. Ker so to pravočasno izvedeli, je bila še možna pritožba na prosvetno ministrstvo. Akcija za šolo naj bi namreč potekala "ljudstvu za hrbtom", zato se je ogorčenost še povečala. Kot je zapisal poročevalec, je protestni shod soglasno pooblastil krajevno JRZ, da še pravočasno posreduje, da dvorazrednica ne bi delovala.⁷⁸

Po ustanovnem kongresu JRZ 1. junija 1936 v Beogradu se je sprva oblikoval Akcijski odbor mladine JRZ (MJRZ), kasneje Glavni odbor MJRZ, ki je pričel po banovinah organizirati krajevne in okrajne organizacije. V Dravski banovini je bil njen predsednik Rudolf Smersu, ki je nekaj let kasneje zapisal, da so v MJRZ vključevali "zrele slovenske fante in mlajše može", jedro pa so bili nekdanji Orli in člani Fantovskih odsekov. Vključevali so se tudi člani mladinske Kmečke zveze in mlajši delavci, organizirani v Zvezi združenih delavcev. V okviru strankinega programa so se morali borovati proti komunizmu. Ustanavljali so ilegalne t. i. rediteljske čete, ki so skrbele za varnost strankinih shodov. Te skupine naj bi od leta 1936 "popolnoma obvladale deželo". Med voditelji čet za novomeški okraj je omenjen France Pelko.⁷⁹ Ker ni na voljo podatkov o podrobnejšem organizacijskem razvoju MJRZ v Dravski banovini, tudi za obravnavani okraj ne moremo orisati, kdaj in kje so nastajale njegove krajevne organizacije. Bržkone pa so delovale v krajih, kjer je delovala JRZ, oziroma omenjene mladinske organizacije.

V okviru JRZ so bili v državnem merilu stanovsko organizirani železničarji in sicer pod imenom Klub železničarjev JRZ. V ljubljanski želez-

niški direkciji so ustanovili klub decembra 1937 in kot svoje glasilo v letih 1939 do 1941 izdajali Slovenski železničar. Poverjenišva Kluba JRZ v Dravski banovini so Korošcevi privrženci ustanavljali zlasti med letoma 1937 in 1939 na večjih železniških postajah, med njimi tudi v Novem mestu.⁸⁰

Demetrij Veble, narodni poslanec novomeškega okraja 1938

(Slovenec, 20. novembra 1938, št. 268a, str. 4)

Korošec je decembra 1935 razrešil stare in imenoval nove člane v novi banovinski svet. Iz novomeškega okraja je bil razrešen narodni poslanec JNS Josip Režek, njegovo mesto je prevzel župnik v Šmihelu pri Žužemberku Alojzij Zupanc.⁸¹ Imenovani so bili tudi okrajni načelniki. Za novomeški okraj je to postal Franjo Maršič, dotedanji okrajni podnačelnik v Dubrovniku, medtem ko je bil zamenjani novomeški okrajni načelnik Anton Krajšek premeščen za okrajnega načelnika v krški okraj.⁸² Imenovan je bil tudi nov okrajni cestni odbor, katerega načelnik je bil po zakonu predsednik občine, v Novem mestu je bil tedaj še Josip Pavčič,

⁷⁶ *Slovenec*, ponedeljski, 18. 11. 1935, št. 46.

⁷⁷ *Slovenec*, 11. 10. 1935, št. 234, Griža razsaja. Šmihel pri Žužemberku.

⁷⁸ *Domoljub*, 20. 11. 1935, št. 47, Nameravana nova dvorazrednica.

⁷⁹ Kolarič, *Škof Rožman*, str. 39-40; glej še Vidovič-Miklavčič, Mladina Jugoslovanske radikalne zajednice v Dravski banovini. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 32, 1992, št. 1/2, str. 23 in opomba 31.

⁸⁰ Vidovič-Miklavčič, Klub železničarjev Jugoslovanske radikalne zajednice (JRZ) v Dravski banovini. *Zgodovinski časopis*, 51, 1997, št. 1, str. 68.

⁸¹ *Slovenec*, 11. 10. 1935, št. 285.

⁸² *Domoljub*, 25. 9. 1935, št. 39.

*Zavod Ubogih sester De Notre Dame v Šmihelu pri Novem mestu, prva polovica 20. stoletja
(ARS, fototeka)*

sicer pa so bili člani v pretežni meri privrženci JRZ.⁸³ Po skopih podatkih iz katoliških političnih listov lahko sklepamo, da so krajevni odbori JRZ na vsakoletnih občnih zborih pregledali stanje organiziranosti, sprejemali nove člane in obravnavali aktualne politične dogodke.⁸⁴ Omenimo naj Ambrus, ki je imel 24. januarja 1937 občni zbor JRZ.⁸⁵

V letu 1936 so bili med vidnimi dogodki v okraju obrtna razstava, občinske volitve in slovenski tabor v Novem mestu. Tudi dolenjsko obrtništvo je zašlo v hudo krizo, čevljarjem je konkurirala Bata,⁸⁶ krojačem Tivar, zato so se tudi novomeški obrtniki začeli organizirano boriti proti industrijski konkurenci. Spoznali so, da je razstava kvalitetnih izdelkov primerna reklama za njihove obrtne storitve. S tem namenom sta se združili Obrtno društvo in Obrtna zveza v "enotno obrtno fronto, katere prvo delo bo velika obrtno-gospodarska razstava". Načrtovali so jo za čas od 4. do 13. julija istega leta in pričakovali, da bo "vse dolenjsko obrtništvo (bo) tedaj stopilo na plan".⁸⁷ Ob slovesni otvoritvi razstave 4. julija so v mestu vihrale zastave, postavili so slavolok, slavnostno vzdušje je naznajalo praznik dolenjskih obrtnikov,

ki so pripravili lepo razstavo. Odprl jo je ban Natlačen, ki je v govoru poudaril pomen složnega sodelovanja med obrtniki, razstava pa je bila zanj dokaz, da se Dolenjska prebuja.⁸⁸

Volilno gibanje za občinske volitve je bilo precej živahno, na volilnih shodih so padale kritične in ostre besede na oblastnike JNS, predvsem lokalne, ki naj bi zagrešili v pretežni meri "zavoženost občinske uprave in financ". V tem duhu je potekal volilni shod v Št. Petru pri Novem mestu, kjer je 29. junija 1936 zmagala lista JRZ. V občini Šmihel-Stopiče, največji občini v okraju, je zmagala lista JRZ, katere nosilec je bil nekdanji župan Franc Brulc. Oktobra 1936 je JRZ prevzela oblast v naslednjih občinah: Ajdovec, Ambrus, Bela cerkev, Brusnice, Orehovica, Prečna, Sela-Šumberk, Šmarjeta, Št. Peter, Zagradec in Žužemberk.⁸⁹ Na volitvah 25. oktobra je zmagala lista JRZ še v Dobrniču, Mirni, Mirni peči, Novem mestu in Toplicah.⁹⁰

Še pred volitvami je 13. septembra potekal v Novem mestu slovenski tabor, ki je izzvenel kot praznik slovenske misli. Kot je ocenil Miha Krek, je dolenjski tabor z okrog 10.000 udeleženci prekosil slovenska tabora v Mengšu in Mariboru.⁹¹

⁸³ *Slovenec*, 31. 10. 1935, št. 251.

⁸⁴ Primerjaj *Domoljub*, 13. 1. 1937, št. 2, Trebnje, vabilo krajevne JRZ na občni zbor.

⁸⁵ *Domoljub*, 3. 2. 1937, št. 6.

⁸⁶ Primerjaj *Delavska fronta*, 18. 7. 1936, št. 29, Borba proti Bati.

⁸⁷ *Domoljub*, 25. 3. 1936, št. 18, Dolenjski obrtniki v boju za obstanek.

⁸⁸ *Slovenec*, 5. 7. 1936, št. 151 a, Otvoritev obrtne razstave v Novem mestu.

⁸⁹ *Domoljub*, 14. 10. 1936, št. 42, Z večino ali z manjšino?; *Domoljub*, 21. 10. 1936, št. 43, Kako smo volili doslej.

⁹⁰ *Domoljub*, 28. 10. 1936, št. 44, Fronta slovenskega ljudstva, okraj Novo mesto.

⁹¹ *Slovenec* (ponedeljski), 14. 9. 1936, št. 37, Prava slovenska ljudska fronta.

Taborsko zborovanje je otvoril predsednik okrajne organizacije JRZ za Novo mesto Demetrij Veble, na govorniški oder so stopili še Miha Krek, Fran Kulovec, ki je bil na Dolenjskem zelo priljubljen, Franc Smodej in Rudolf Smersu. Krek je orisal diktatorski režim JNS in njegove pogubne posledice, Kulovec pa je napadel privrženca dr. Vladka Mačka, oziroma privrženca ljudske fronte in obojim očital, da rušijo "slovensko ljudsko skupnost". V govoru se je zavzemal za samoupravo Slovence. ⁹² Katoliška Delavska fronta, prvotno glasilo Zveze združenih delavcev, je po uspelem novomeškem taboru zapisala, da so Slovenci prinesli "največje žrtve na oltar centralizma" in da ne bodo opustili zahteve po "čim popolnejši politični, gospodarski in kulturni samoupravi". ⁹³ Privrženca dr. Mačka so postavljali t.i. gospodarske liste in propagirali po hrvaškem zgledu, podobno kot Kmečka zveza, združeno gibanje Gospodarska sloga. Najbolj glasni so bili npr. v Toplicah in Ajdovcu (gozdni delavci), v obeh krajih so se povezovali s Slovensko ljudsko fronto. ⁹⁴

Ko so ustanovili vsedrjavno JRZ, v katero so stopali tudi kmetje, so začeli tudi v novomeškem okraju organizirati krajevne Kmečke zveze. Pri tem je imel velike zasluge glavni tajnik banovinskega odbora JRZ v Ljubljani Fran Kulovec. Ustanavljali so jih v občinah ali po župnijah. Sprva so objavljali poročila za Kranjsko v Domoljubu, ki je leta 1937 obhajal petdesetletnico izhajanja, in za Štajersko v Slovenskem gospodarju, od decembra 1937 pa v skupnem glasilu Kmečke zveze Orač (1937-1939; 1940-1942). Med pobudniki časopisa in njegovimi sodelavci je bil tudi Ludovik Puš. ⁹⁵

V novomeškem okraju so krajevne Kmečke zveze ustanavljali vzporedno z volilno agitacijo za občinske volitve, ki so bile v Dravski banovini med decembrom 1935 in marcem 1938. Organiziranje krajevnih Kmečkih zvez je podžigala tudi izrazito gospodarsko-socialna akcija, ko so tudi v Sloveniji po zgledu Mačkove Gospodarske sloge ustanavljali sejemske odbore. Kmečko prebivalstvo je v tem času pestilo več perečih vprašanj, ki so jih želeli odpravljati s pomočjo stanovske kmečke organizacije. Zelo aktualna so bila tedaj vprašanja uredbe o likvidaciji kmečkih dolgov, ustanovitve kmečke (kmetijske) zbornice, ki naj bi zastopala ves kmečki stan, obnove združništva, regulacije cen kmetijskim pridelkom, zlasti pa pridobitev upravne, finančne in gospodarske samouprave v okviru politike JRZ. ⁹⁶

Veliko kmečko zborovanje za Novo mesto in okolico je potekalo 6. aprila 1936 v dvorani Prosvetnega doma v Novem mestu. Poročevalec je zapisal, da je bila dvorana "nabito polna" in da je zborovanje vodil posestnik Franc Brulc iz Hrušice pri Brusnicah. O perečih kmečkih vprašanjih je govoril predsednik Glavnega odbora Kmečke zveze Janez Brodar in "ožigosal one, ki so današnjo krizo kmečkega stanu povečali". Vse upe na izboljšanje kmečkega položaja je položil na čimprejšnje izbojevanje "kmečke zbornice". Inž. Kotlovšek, profesor na Banovinski kmetijski šoli na Grmu, je predlagal naslednjo resolucijo: v sporazumu s kmečkimi strokovnjaki naj se cene lesu, živini in drugih kmečkih pridelkov zakonito določijo, upoštevajoč nezmožnost kmetov, da bi plačevali davke, naj se ustavi rubež, potrebne so dobre trgovinske pogodbe za izvoz lesa in živine, kmečkemu kreditnemu združništvu naj se nudi pomoč, pristopi naj se k čimprejšnjemu reševanju razdolžitve kmeta, izvedejo naj se široke samouprave, ki bodo prispevale k hitrejšemu ozdravljanju slovenskega kmeta, pospeši naj se izid zakona o kmečkih zbornicah. ⁹⁷ Prvo krajevno Kmečko zvezo so ustanovili 26. aprila 1936 v Šmarjeti, ⁹⁸ 24. maja ji je sledil Šmihel pri Novem mestu, ⁹⁹ dva dni kasneje Novo mesto, ¹⁰⁰ 28. junija je bila krajevna zveza ustanovljena v Toplicah, ¹⁰¹ 12. julija v Št. Petru pri Novem mestu ¹⁰² in istega dne tudi v Trebnjem, ¹⁰³ 9. avgusta v Mirni peči ¹⁰⁴ in 6. septembra v Dobrniču. ¹⁰⁵

Takoj za ljubljanskim in ljutomerskim okrajem so ustanovili tudi v novomeškem okrajno Kmečko zvezo, njen predsednik je postal Franc Brulc, župan občine Šmihel-Stopiče, podpredsednik Janez Opara, posestnik v Mirni peči, za tajnika je bil imenovan inž. Franc Kotlovšek, za blagajnika pa Franc Žefran, posestnik v Gotni vasi. ¹⁰⁶ Nande Novak, ki je bil na občnem zboru nove Županske zveze 29. decembra 1936 v Ljubljani izvoljen za njenega predsednika, je v Novem mestu v daljšem govoru orisal slab položaj kmetov in vlogo okrajne zveze. Povezovala naj bi krajevne zveze, skrbela za organizacijo in prirejanje tečajev in predavanj, sodelovala pri načrtovanju pouka v ponavljalnih šolah, pri čemer bi bil večji poudarek na kmetijskih predmetih, skrbela zlasti za razvoj za-

⁹² *Slovenec* (ponedeljski), 14. 9. 1936, št. 37.

⁹³ *Delavska fronta*, 26. 9. 1936, št. 39, Proč s centralizmom.

⁹⁴ *Slovenska zemlja*, 30. 7. 1936, št. 14, Ajdovec; *Slovenska zemlja*, 10. 9. 1936, št. 20, Dolenjske Toplice.

⁹⁵ Primerjaj Puš, *Klasje iz viharja*, str. 260-261.

⁹⁶ Vidočič-Miklavčič, Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935-1941. *Borec*, XLII, januar 1990, str. 84.

⁹⁷ *Domoljub*, 8. 4. 1936, št. 15, Protest dolenjskih kmetov.

⁹⁸ ARS, fond BAN-2, fasc. 17001-18800/1937.

⁹⁹ Prav tam, fasc. 31001-0/1037.

¹⁰⁰ Prav tam, fasc. 20301-21400/1039.

¹⁰¹ Prav tam, fasc. 15301-17000/1938.

¹⁰² Prav tam, fasc. 17001-18800/1937.

¹⁰³ Prav tam, fasc. 17001-18800/1937.

¹⁰⁴ *Domoljub*, 5. 8. 1936, št. 32; *Domoljub*, 19. 8. 1936, št. 34.

¹⁰⁵ *Domoljub*, 9. 9. 1936, št. 37.

¹⁰⁶ *Domoljub*, 19. 8. 1936, št. 34.

Novo mesto v prvi polovici 20. stoletja (ARS, fototeka)

družništva in za javna dela. Na podlagi Novakovih predlogov so sprejeli resolucijo, ki je razkrivala pereča vprašanja kmetov v tem okraju.¹⁰⁷

Dne 8. novembra 1936 so ustanovili krajevno Kmečko zvezo v Sela-Šumberku,¹⁰⁸ 2. februarja 1937 v Ambrusu¹⁰⁹ in 21. marca istega leta v Žužemberku,¹¹⁰ kjer je na občinskih volitvah zmaga lista JRZ. Naj omenimo še zborovanje krajeve Kmečke zveze v Št. Petru, 11. julija 1937 na Trški gori¹¹¹ in 29. avgusta kmečki tabor okrajne zveze na Zaplazu pri Čatežu; med govorniki je bil tudi Janez Brodar. Tabor so napadli fantje, privrženci JNS iz občine Velika Loka.¹¹² Leta 1940 je v okraju delovalo 19 krajevnih Kmečkih zvez in sicer v 17-ih občinah od tedaj 22 občin; kar tri so delovale v občini Šmihel-Stopiče.¹¹³

V primerjavi z drugimi okraji je bilo v novomeškem le malo kmečke mladine vključene v Mladinsko kmečko zvezo, katere predsednik in idejni vodja je bil Ludovik Puš, ki je bil tudi avtor himne Kmečke zveze. Prvo fantovsko Mladinsko kmečko zvezo so ustanovili v Sela-Šumberku, ki je imela konec junija 1937 nad 50 članov.¹¹⁴ V Mirni peči sta delovali dekliška in fantovska, v Trebnjem

pa samo fantovska Mladinska kmečka zveza,¹¹⁵ novih krajevnih zvez pa, sodeč po glasilih, vse do aprilskega zloma 1941 niso ustanovili.¹¹⁶ Slabo organiziranost mladinskih zvez v okraju si razlagamo s tem, da so bili fantovski odseki v župnijah deležni tudi kmečko-stanovske vzgoje, s čimer bi se prekrivalo vzgojno delo obeh organizacij. Tudi v novomeškem okraju so potekali stanovskostrokovni tečaji. Eden takih je bil 22. novembra 1937 za ves okraj na Grmu pri Novem mestu.¹¹⁷

Volitve svetovalcev v Kmetijsko zbornico so bile 27. junija 1937 v Ljubljani. Za novomeški okraj so izvolili Franca Brulca, njegov namestnik je bil Jože Pust iz Vrha pri Trebnjem. Oba sta bila člana JRZ.¹¹⁸

Poleg krajevnih organizacij JRZ in Kmečke zveze so v okraju ustanavljali tudi podružnice katoliške delavske organizacije pod imenom Zveza združenih delavcev. Njena centrala je bila ustanovljena novembra 1935 v Ljubljani, predsednik je bil France Preželj. Zveza se je imela za bistveni del katoliške narodne skupnosti. V avgustu 1936 je imela v Dravski banovini 11 podružnic z okrog 1000 člani.¹¹⁹

Prva podružnica Zveze združenih delavcev v novomeškem okraju je bila ustanovljena spomladi 1936 v Soteski. Delavstvo na žagah podjetnika

¹⁰⁷ *Domoljub*, 19. 8. 1936, št. 84, Kmečka zveza v novomeškem okraju.

¹⁰⁸ ARS, Ban-2, fasc. 13001-14000/1937.

¹⁰⁹ *Domoljub* 10. 2. 1937, št. 6, Kmetje skupaj držimo.

¹¹⁰ ARS, Ban-2, fasc. 2401-5000/1937; *Domoljub*, 24. 3. 1937, št. 12.

¹¹¹ *Domoljub*, 14. 7. 1937, št. 28.

¹¹² *Domoljub*, 1. 9. 1937, št. 35; *Slovenec*, ponedeljski, 30. 8. 1937, št. 35.

¹¹³ Vidovič-Miklavčič, Kmečko stanovsko gibanje. *Borec*, 1990, str. 140.

¹¹⁴ *Domoljub*, 23. 6. 1937, št. 25.

¹¹⁵ *Orač*, december 1937, št. 1.

¹¹⁶ Vidovič-Miklavčič, Ustanovitev in razvoj Mladinske kmečke zveze v okrajih Dravske banovine. *Kronika*, 41, 1993, št. 1, str. 5-14.

¹¹⁷ *Domoljub*, 4. 11. 1937, št. 44, rubrika Iz pisarne Kmečke zveze.

¹¹⁸ *Domoljub*, 1. 7. 1937, št. 26, Prvi člani naše Kmetijske zbornice.

¹¹⁹ *Delavska fronta*, 15. 8. 1936, št. 33.

Dolenjske Toplice v prvi polovici 20. stoletja (ARS, fototeka)

grofa Karla Auersperga, ki je bilo po poročanju Delavske fronte "v celoti organizirano v ZZD",¹²⁰ je dobilo odpoved zaradi dokončanja programa in s tem zaprtjem obratov. Obrnili so se na Frana Kulovca, tedaj glavnega tajnika banovinske JRZ in na vodstvo Zveze združenih delavcev, ki je posredovalo pri banski upravi.¹²¹ Soteski so sledili v Ajdovcu in 7. novembra 1936 ustanovili podružnico,¹²² da bi se uspešneje zoperstavljali samovolji Šumske uprave v Straži.¹²³ V Podturnu so ustanovili podružnico jeseni 1937. Občni zbor cestnih delavcev s precejšnjo udeležbo pa je bil 3. aprila 1938, vodil ga je tajnik podružnice Alojzij Fink, govoril pa je tudi zastopnik centrale Zveze, njen strokovni tajnik Franc Luzar.¹²⁴ Dne 22. maja 1938 so v Novem mestu ustanovili podružnico v tamkajšnjem Rokodelskem domu.¹²⁵ Že kmalu so nastale podružnice še v Stranski vasi pri Novem mestu¹²⁶ in Vavti vasi,¹²⁷ na Hmeljniku pa 16. junija 1938 kot odsek gozdnih delavcev novomeške podružnice Zveze združenih delavcev. V tem odseku so bili namreč združeni gozdni delavci hmeljniške graščine.¹²⁸ Prav tako so v okviru po-

družnice Novo mesto ustanovili odsek stavbincev v Mirni peči.¹²⁹

Kar pogostokrat so se omenjene podružnice oglašale v glasilu zveze. Poročale so o izkoriščanju s strani delodajalcev, težkem položaju gozdarjev, lesnih delavcev, pozivale neosveščeno delavstvo naj se organizira v Zvezi združenih delavcev, poročale pa tudi o uspehih delavskih shodih, poteku članskih sestankov in volitvah delavskih zaupnikov. Njihove članske sestanke je največkrat obiskoval zastopnik iz centrale Zveze v Ljubljani, dolenjski rojak Franc Luzar. Ponekod je podružnicam pomagala krajevna duhovščina, ponekod sta plodno sodelovali podružnica in bližnje katoliško prosvetno društvo. Tako sta npr. podružnica zveze v Soteski in tamkajšnje Prosvetno društvo preuredili cerkveno hišo in 13. novembra 1938 so slovesno odprli prosvetno dvorano z odrom.¹³⁰ Omenimo naj še, da je uspešno delovalo tudi prosvetno društvo v Dobrniču. Zgradili so si nov prosvetni dom, imenovan Baragov dom, in se pripravljali na uprizoritev Miklove Zale. Sicer pa so bili zadovoljni z javnimi deli, ko so popravili ali prenovili nekaj občinskih cest in preuredili spodnji del občinskega poslopja za šolski razred ter izvedli melioracijska dela.¹³¹

Kar živahen volilni boj za skupščinske volitve leta 1938 je zajel tudi novomeški okraj, ki je spadal v volilno okrožje II. Na Stojadinovičevi listi JRZ je bil kandidat senator Fran Kulovec, njegov namestnik pa Demetrij Veble, odvetnik v Novem mestu in banski svetnik.¹³² Na združeni opozicijski listi

¹²⁰ *Delavska fronta*, 20. 6. 1936, št. 25, Soteska.

¹²¹ *Delavska fronta*, 5. 9. 1936, št. 36, rubrika Vestnik Zveze združenih delavcev.

¹²² *Slovenski delavec*, 13. 11. 1937, št. 3, Ajdovec.

¹²³ *Slovenski delavec*, 4. 12. 1937, št. 8.

¹²⁴ *Slovenski delavec*, 9. 4. 1938, št. 14, Podturn.

¹²⁵ *Slovenski delavec*, 21. 5. 1938, št. 20, Sestanki in zborovanja ZZD; *Slovenski delavec*, 25. 6. 1938, št. 25, Novo mesto; *Slovenski delavec*, 20. 8. 1938, št. 33, Novo mesto; *Slovenski delavec*, 11. 3. 1939, št. 11; *Slovenski delavec*, 8. 7. 1939, št. 28.

¹²⁶ *Slovenski delavec*, 13. 8. 1938, št. 32, Stranska vas (poročilo o delovanju).

¹²⁷ *Slovenski delavec*, 25. 6. 1938, št. 25, Vavta vas (poročilo o delovanju).

¹²⁸ *Slovenski delavec*, 25. 6. 1938, št. 25, Hmeljnik-Novomesto.

¹²⁹ *Slovenski delavec*, 25. 6. 1938, št. 25; *Slovenski delavec*, 9. 7. 1938, št. 27, Mirna peč.

¹³⁰ *Slovenski delavec*, 26. 11. 1938, št. 47, Soteska.

¹³¹ *Slovenec*, 26. 11. 1938, št. 273, Dobrnič.

¹³² *Domoljub*, 9. 11. 1938, št. 45.

Žužemberk na začetku 20. stoletja (ARS, fototeka)

Vladka Mačka je kandidiral Ivan Hrovat iz Zagradca, član JNS.¹³³

Veliko volilno zborovanje JRZ je potekalo 28. novembra v Novem mestu. Na njem sta govorila Anton Korošec in kandidat Fran Kulovec. Po množičnem navdušenem sprejemu s pozdravnim govorom ob prisotnosti članov krajevnih in okrajnega odbora JRZ in mnogih zastopnikov upravnih, šolskih, gospodarskih in kulturno-prosvetnih ustanov in predstavnikov vojske, je novomeški župan dr. Marjan Polenšek seznanil Korošca, da ga je občina izvolila za častnega meščana Novega mesta. Polenšek mu je izročil diplomo z besedami: "Mi smo Vaši, a Vi ste naši! Bog Vas živi. Živel naš voditelj dr. Korošec". Zatem je Korošec odšel v dvorano Prosvetnega doma, na poti pa mu je mladina JRZ postavila "špalir" in ga navdušeno pozdravljala. Narodni voditelj je na zborovanju govoril o notranjem in zunanjem položaju države in pomenu volilne zmage JRZ. Poročevalec je zapisal, da se je političnega zborovanja udeležilo približno 6.000 ljudi.¹³⁴

Zanimiva so poročila nekaterih občin o volilnem vzdušju in politični opredelitvi volilcev. Za občino Trebnje je Domoljub objavil, da je večina odločena voliti listo, za katero stoji Korošec, ki "nam je že letos naklonil obilo javnih del". Obenem zvemo, da so imeli privrženci Vladka Mačka sestanek 4. decembra pri Pavlinu, kjer je maloštevilnim poslušalcem govoril "nek Hrvat". Mačkov shod je bil razbit v Št. Lovrencu (občina Velika Loka), "ker so bili že siti hujskanja in sračje gnezdo je zbežalo na Čatež".¹³⁵ Istega dne so imeli "slo-

venski mačkovci" shod pri gostilničarju Uhanu pri Sv. Štefanu: "Toda naši fantje in možje so shod popolnoma razbili in govornikov sploh do besede niso pustili", zato jim ni preostalo drugega, kot da so jo nemudoma "odkurili", se je pohvalil Domoljub.¹³⁶ Bržkone je pri razbitju shoda mišljena t. i. "rediteljska četa" iz vrst Mladine JRZ. V Ambrusu so se sicer privrženci Korošca takoj opredelili za Stojadinovićevo listo JRZ, bilo pa je tudi nekaj volilcev, ki so bili neodločni in so podpirali Mačkovo opozicijsko politiko. Toda slednjič so v Ambrusu vsi volili Stojadinovićevo listo.¹³⁷ Tudi dopis iz Bele cerkve je kritiziral prejšnjo vlado JNS in njene privržence, ki so stopili na stran Mačka, toda prepričani so bili, da bo zmagala Stojadinovićevo lista.¹³⁸

Skupščinske volitve so bile 11. decembra 1938. V novomeškem okraju je bilo 13.081 volilcev, glasovalo jih je 10.076, torej 76,44%. Odločno je zmagala Stojadinovićevo lista JRZ z 8.718 glasovi (86,53%), Mačkova je dobila 1.341 glasov (13,31%) in Ljotičeva samo 17 glasov (0,16%). Dve občini in sicer Ambrus, "vzorna slovenska občina", kot je zapisal Slovenec (236), in Sela-Šumberk (144) sta v celoti glasovali za kandidata Frana Kulovca. Tudi druge občine niso po številu volilcev in po številu glasov vidno zaostajale. Največ glasov je opozicija dobila v občini Velika Loka (iz Čateža), in sicer 185 od 420 volilnih upravičencev), sledili so Prečna (110 glasov od 483 volilnih upravičencev), Novo mesto (157 od 720) in Šmihel-Stopiče (253 od 1689). Sicer pa je Špehar v vsem okraju dobil 528 glasov, Matko 361, Germ 243 in Hrovat 209 volilnih glasov.¹³⁹

¹³³ *Domovina* 16. 11. 1938, št. 46.

¹³⁴ *Slovenec*, 29. 11. 1938, št. 275.

¹³⁵ *Domoljub*, 7. 12. 1938, št. 49, str. 18.

¹³⁶ *Domoljub*, 7. 12. 1938, str. 14.

¹³⁷ *Domoljub*, 7. 12. 1938, str. 18–19.

¹³⁸ *Domoljub*, 7. 12. 1938, str. 49.

¹³⁹ *Slovenec*, 13. 12. 1938, št. 285.

Da je JRZ v novomeškem okraju tako prepričljivo zmagala, gre zasluge pripisati tudi organiziranosti kmetov v Kmečki zvezi, številnemu članstvu v katoliških prosvetnih društvih, mladini JRZ in Slovenski fantovski zvezi, ki je imela tudi v dekanijah številne fantovske odseke. Po volilni zmagi JRZ so začeli tudi na lokalnem nivoju obračunavati s svojimi političnimi nasprotniki. Povod za to je dal že Stojadinović, ki je na shodu JRZ v Unionu 8. decembra 1938 v Ljubljani poudaril, da državni uradniki in uslužbenci, "ki gledajo v dr. Mačku svojega šefa in ne v resornem ministrstvu, takemu uradniku in uslužbencu ni mesta v državni službi".¹⁴⁰ Slovenec pa je 13. decembra zapisal še naslednje: "Če je kdo tudi še pri teh volitvah vztrajal v protinarodni fronti, takemu Slovincu ne moremo zaupati ne vzgoje slovenske mladine, ne javne uprave in ne ljudskega premoženja. Red in sicer brezobziren red zahteva v tem pogledu zvestobo, ki smo jo dolžni narodu, ki nam je izkazal popolno zaupanje". Naši nasprotniki, nadaljuje Slovenec, so nam grozili z obračunom, če zmagajo, tako tudi mi ne smemo zdaj po zmagi nastopati prizanesljivo.¹⁴¹ Resnici na ljubo so tudi kandidati na Mačkovi listi obljubljali, da če bodo zmagali, "bodo nehali delati z rokavicami."¹⁴²

Občinska uprava in občani so volili kandidata Frana Kulovca, a je narodni poslanec postal njegov namestnik Demetrij Veble (Weble). Volilci so pričakovali, da se bodo začela javna dela, posebej melioracija, npr. dobrniške doline, gradnja cest in vzpostavitev avtobusnega prometa in zlasti elektrifikacija okraja. Res je že 27. novembra 1938 v Mirni peči ban Natlačen otvoril novi most čez Temenico pri Ivanji vasi in električno razsvetljavo v Mirni peči,¹⁴³ vendar so imeli želje tudi v drugih vaseh. V žužemberški dekaniji je bil Fran Kulovec vso povojno dobo prav gotovo "največji prijatelj teh krajev" in je tam dobil "veliko glasov". Zato so pričakovali, da oblasti za volilno zvestobo vladni JRZ ne bodo prezrle Suhe krajine. Pričakovali so prepotrebno avtobusno progo Ljubljana - Novo mesto, nadaljnjo elektrifikacijo Žužemberka in 25 vasi žužemberške in dvorske občine iz električne centrale, ki je že delovala v Zagradcu. Upali so tudi, da se bodo lotili gradnje suhokrajnskega vododvoda.¹⁴⁴ Z velikimi slovesnostmi ob prisotnosti bana Natlačena so 8. decembra 1940 priključili elektriko v Žužemberku. Za pospešitev elektrifikacije so bili zaslužni Anton Zupanc, banski svet-

nik, župan Lavrič in Franc Mervar. Slednji je vodil priprave za veliko slovesnost in je imel ob otvoritvi govor. Novo koristno pridobitev je blagoslovil dekan Karel Gnidovec. Slavni žužemberški kanon, ki ga je večje opravljaj Lojze Podboj, pa je okolici naznanjal "imenitnost tega dneva".¹⁴⁵ Tudi v Ajdovcu so si želeli električne razsvetljave, vendar dotlej niso kazali pretirane vneme in sloge za tak velik podvig.¹⁴⁶

Smrt Antona Korošca 14. decembra 1940 so z žalnimi slovesnostmi obeležila številna prosvetna društva v okraju.¹⁴⁷ Obenem so z zadovoljstvom pozdravili Koroščevega naslednika Frana Kulovca, ki je bil kot rojak, rojen v Dolenjih Sušicah pri Toplicah, ves čas tesno povezan z novomeškim okrajem. Že leta 1923 in 1927 je bil izvoljen za narodnega poslanca v tem okraju, bil je v vodstvu Jugoslovanske kmečke zveze, kasneje stanovsko-strokovne Kmečke zveze, sodeloval je v načelstvih združenih organizacij, širil kmetijsko produktivno združništvo. Za senatorja je bil prvič izvoljen 1938 in drugič 1940. Kot glavni tajnik banovinskega odbora JRZ je mnogo prispeval k organiziranosti krajevnih organizacij JRZ kot tudi krajevnih Kmečkih zvez zlasti na Dolenjskem in Beli krajini. Z veliko večino je bil decembra 1938 na skupščinskih volitvah izvoljen v novomeškem okraju, a je mandat predal namestniku Vebletu.¹⁴⁸

V liberalnem taboru je prenovljena JNS v proglasu 10. maja 1936 vabila svoje člane k "novemu delu", saj prihaja "novo obdobje" strankinega delovanja. Poslej naj bi posvečala vso pozornost socialnim in gospodarskim vprašanjem in se zavzemala za načrtno gospodarstvo.¹⁴⁹ V novem banovinskem vodstvu JNS, izvoljenem 24. maja 1936, je bil v izvršnem odboru iz novomeškega okraja že znani Josip Matko.¹⁵⁰ Na okrajni skupščini JNS 10. oktobra 1937 v Novem mestu, ki se je je udeležilo 70 delegatov iz krajevnih organizacij vseh občin okraja, so orisali politični položaj okraja in vlogo nacionalnih organizacij. Ob udeležbi delegatov nacionalne mladine so govorniki poudarjali nujnost ustanovitve Mladine JNS (MJNS) tudi v novomeškem okraju. Ustanovili so akcijski odbor MJNS, njegov predsednik je postal Cvetko Zorc iz Družinske vasi¹⁵¹ (občina Bela cerkev).

¹⁴⁵ *Domoljub*, 18. 12. 1938, št. 51, Električna v Žužemberku.

¹⁴⁶ *Domoljub*, 1. 1. 1941, št. 1, Ajdovec.

¹⁴⁷ *Domoljub*, 1. 1. 1941, št. 1, Prečna; *Domoljub*, 8. 1. 1941, št. 2, Brusnice; *Domoljub*, 27. 12. 1940, št. 52, Dvor.

¹⁴⁸ *Slovenski biografski leksikon* (Abram-Lužar). Uredil Izidor Cankar in Franc Ksaver Lukman. Ljubljana 1925–1932, str. 582, Fran Kulovec; primerjaj *Domoljub*, 27. 12. 1940, št. 52, Naš novi voditelj; Vidovič-Miklavčič, Kmečko-stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935–1941. *Borec*, 1990, št. 1, str. 84–85, 122.

¹⁴⁹ *Jutro*, 12. 5. 1936, št. 109.

¹⁵⁰ *Jutro*, 10. 6. 1936, št. 133.

¹⁵¹ *Jutro*, 16. 10. 1937, št. 242, Sreska skupščina v Novem mestu.

¹⁴⁰ *Domoljub*, 14. 11. 1938, št. 50, Nič več v rokavicah.

¹⁴¹ *Slovenec*, 13. 12. 1938, št. 285, Živela naša največja zmaga!

¹⁴² *Slovenec*, 10. 12. 1938, št. 283, Proti teroristom – brez rokavic. Slovenčev komentar na izjavo kandidata ing. Jožeta Rusa, predsednika Mladine JNS.

¹⁴³ *Domoljub*, 21. 12. 1938, št. 51, Dopisi, Mirna peč.

¹⁴⁴ *Domoljub*, 21. 12. 1938, št. 51.

*Zagradec v prvi polovici 20. stoletja
(ARS, fototeka)*

"Nacionalni borci" so svoje vrste javnosti predstavili na krajevnih skupščinah JNS. Na občnem zboru maja 1939 v Novem mestu sta o političnem položaju poročala predsednik dr. Josip Trošt in banovinski delegat Milan Mravlje. Med svoje politične prijatelje je prišel tudi znani nacionalni borec starešina prof. Ferdo Seidl,¹⁵² ki je leta 1936 praznoval osemdesetletnico.¹⁵³ Po skupih podatkih o delovanju MJNS v tem okraju je odprto vprašanje, ali so ustanovili tudi okrajno MJNS. Sicer pa so se vanjo vključevali mladinci Sokola in člani DKFiD, tam kjer niso bili pod levičarskim vpliv. Bolj kot dejavnost strankine mladine je bila vidnejša dejavnost teh dveh organizacij. DKFiD so bila poleg Sokola najbolj množična mladinska organizacija v liberalno-unitarnem taboru. Ponekod so podpirali politiko JNS, bili privrženci Mačka ali pa so se pridružili ljudskofrontnemu gibanju, zlasti v narodnoobrambnem delu.

Dolenjski Sokol je junija 1935 zelo slovesno

obeležil 25-letnico ustanovitve novomeške župe.¹⁵⁴ Dne 6. junija 1937 so v Novem mestu proslavili še 50-letnico delovanja Sokola. Slovesnosti so se začele že prejšnji večer z baklado in akademijo na Loki. Drugi dan se je z novim sokolskim praporom, ki jim ga je podaril kralj Peter II., razvil "ogromen sprevod" v sokolskih krojih. Slavnostna govornika sta bila župni starosta Ivan Vasič in namestnik starešine Sokola Kraljevine Jugoslavije Engelbert Gangl. Jutro je ob koncu poročila zapisalo, da so "slavnostni dnevi ob jubileju novomeškega Sokola (so) pokazali, da je Novo mesto sokolsko, napredno in jugoslovansko".¹⁵⁵ Zapisana je bila kar objektivna ocena.

Tudi člani sokolskih društev iz novomeške župe so se udeležili velikih slovesnosti ob odkritju spomenika kralju Aleksandru 6. septembra 1940 v Ljubljani. Med petimi zastavonoši sokolskih žup je bil iz Novega mesta dr. Škulj.¹⁵⁶ Omenimo naj še kulturno poslanstvo znamenite novomeške Narodne čitalnice, ki je prešla leta 1925 v last Sokolskega društva in se je preimenovala v Javno knjižnico Sokolskega društva v Novem mestu.¹⁵⁷

Društva, ki so delovala v okviru krovne kulturno-prosvetne organizacije Zveze kuturnih društev (ZKD), so vabila v Novo mesto tudi predavatelje iz predavateljskega odseka iz Ljubljane.¹⁵⁸ ZKD je skrbela tudi za slogo med nacionalnimi društvi in za vzajemno sodelovanje.¹⁵⁹ Posebno slovesno so proslavili v letu 1940 1. december - dan zedinjenja. Za uvod v proslavo je novomeško sokolsko društvo priredilo tečaj, na katerem so nove člane seznanili z zgodovino telesne vzgoje, posebej z zgodovino sokolstva in z njegovimi cilji. Na uspeli akademiji je govoril župni starosta Ivan Vasič. Dne 1. decembra so imeli svečano sejo sokolskega društva in med drugim sprejeli nad 50 novih članov, ki so vsi slovesno prisegli. Pripravili so tudi miklavževanje,¹⁶⁰ 7. decembra pa je glasbeni odsek Sokola priredil zelo uspel koncert pod vodstvom dirigenta Engelberta Sorguja, ki je navdušil Novomeščane.¹⁶¹

Poročevalec v Jutru je sredi januarja 1941 kritično zapisal, da je imelo kulturno življenje v dolenski metropoli v preteklem letu "pičlo kulturno žetev". Res so sicer na sokolskem odru uprizorili Benedettijevo komedijo Rdeče rože v režiji Mar-

¹⁵⁴ *Jutro*, (ponedeljsko) 11. 6. 1935, št. 23.

¹⁵⁵ *Jutro*, ponedeljsko, 7. 7. 1937, št. 23.

¹⁵⁶ *Jutro*, 7. 9. 1940, št. 209, Zbori in pohod sokolstva; Gostje se poslavljajo.

¹⁵⁷ Komelj, *Sto let javnega knjižničarstva v Novem mestu 1865-1965*, tipkopis, last avtorice.

¹⁵⁸ *Jutro*, (ponedeljsko) 11. 11. 1940, št. 46, Naš prosvetni parlament.

¹⁵⁹ *Jutro*, (ponedeljsko), 6. 11. 1939, Zveza kulturnih društev je podala letni obračun.

¹⁶⁰ *Jutro*, 7. 12. 1940, št. 287, Proslava 1. decembra.

¹⁶¹ *Jutro*, 10. 12. 1940, št. 289.

¹⁵² *Jutro*, 19. 5. 1939, št. 115.

¹⁵³ Nekaj zanimivih podatkov o naravoslovcu F. Seidlu glej v: *Dolenjski zbornik 1992. Seidlov zbornik*. Novo mesto 1992; Pavlovec, Rajko, 90 let od Seidlovega najobsejnejšega dela. *Glasnik Slovenske matice*, Ljubljana 1998, LXXII, št. 1-2, str. 60-66.

jana Breganta in Schurekovo komedijo *Pesem s ceste* v režiji Kostjukovskega. Obe predstavi sta bili na primernem nivoju, toda kritik je menil, da bi kazalo prirejati več predstav, ne le komedij, temveč tudi dram. Poročevalec se je dotaknil tudi dejavnosti katoliškega Prosvetnega doma, ki ima moderen oder, pa tudi ti društveniki v zadnjem času niso pokazali večje zavzetosti. Predlagal je, da bi okoliškimi društvom, ki so bila bolj aktivna in pripravljala kvalitetna odrska dela, večkrat omogočili gostovanje v "dolenjski prestolnici" in s tem zapolnili opazno vrzel.¹⁶² Staro leto 1940 je novomeški Sokol zaključil s tradicionalnim silvestrovanjem, na katerem je neutrudno igral jazz orkester. Tudi predpostni čas so si krajšali s tradicionalno in domiselno maškerado, ki je navdušila meščane.¹⁶³

Dolenjske novice, ki so izhajale le dobre tri mesece 1939/40, so med drugim pisale o perečih vprašanjih "dolenjske prestolnice". Tako so npr. razkrivale prizadevanje Novomeščanov, da bi postalo Novo mesto letoviški kraj,¹⁶⁴ in pa, da bi čimprej dobili mestni muzej s knjižnico in arhivom.¹⁶⁵

Naj sklenemo s poudarkom, da je v novomeškem okraju s pretežno kmečkim prebivalstvom prevladovala katoliška miselnost, ki so jo utrjevale številne katoliške kulturno-prosvetne, kmečko-stanovske in mladinske organizacije. Četudi so bile te v prvi polovici tridesetih let oblastno razpuščene, vladavini JRKD-JNS ni uspelo z novo vsedrjavno stranko in organizacijami v imenu jugoslovanske nacionalne ideje zajeti večine prebivalstva in s tem zadušiti nasprotja med "klerikalci in liberalci". Nasprotno, v drugi polovici tridesetih let se je znova razmahnilo katoliško gibanje z obnovo številnih organizacij in društev, veliko oporo pa so imeli v slovenskem delu JRZ. Res so tudi v tem okraju ponekod bolj, drugod manj živahno delovala sokolska društva in društva kmečkih fantov in deklet, vendar je bilo podeželsko prebivalstvo pretežno privrženo katoliškemu taboru. Nasprotno pa je bilo Novo mesto ves čas trdnjava liberalno-unitarnega tabora.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

- ARS – Arhiv Republike Slovenije
 - fond Kraljevska banska uprava Dravske banovine 16–2
 - fond, Društvena pravila in Društveni kataster.

ČASOPISI

- Slovenec (1929–1941)
- Domoljub (1929–1941)
- Orač (1937–1941)
- Jutro (1929–1941)
- Domovina (1929–1941)
- Slovenski delavec (1937–1941)

LITERATURA

- Dolenec, Ivan: *Moja rast*. Celje : Mohorjeva družba 1991.
- Društveni koledarček*. (Izdala in založila Zveza fantovskih odsekov), Ljubljana 1939.
- Gospodarska struktura Slovenije v luči poklicne statistike in delavskega zavarovanja*. Zbirka študij, št. 3. Ljubljana, 1939.
- Kolarič, Jakob: *Škof Rožman. III del*. Celovec : Družba sv. Mohorja, 1977.
- Komelj, Bogo: *Sto let javnega knjižničarstva v Novem mestu 1865–1965*. Tipkopis, last avtorice.
- Krajevni leksikon Dravske banovine*. Ljubljana 1937
- Pernišek, France: *Zgodovina slovenskega Orla*. Buenos Aires : Slovenska kulturna akcija, 1989.
- Perpar, Vekoslav: *Kmečka mladina na Dolenjskem. Pot kmečkega ljudstva v OF* (zbrala in uredila Drago Košmrlj in Janko Liška). Ljubljana : Kmečki glas, 1986, str. 190–220.
- Razpotnik, Jelka: *Dr. Ludovik Puš in njegovo delovanje za izobrazbo slovenskega kmeta*. Diplomatska naloga, Ljubljana FF, 1994.
- Splošni pregled Dravske banovine*. Priredil Državni statistični urad v Zagrebu. Ljubljana 1939.
- Spominski zbornik Slovenije. Ob dvajsetletnici Krajevne Jugoslavije* (ur. Jože Lavrič). Ljubljana 1939
- Vidovič-Miklavčič, Anka: *Mladina med nacionalizmom in katolicizmom. Pregled razvoja in dejavnosti mladinskih organizacij, društev in gibanj v liberalno-unitarnem in katoliškem taboru v letih 1929–1941 v jugoslovanskem delu Slovenije*. Ljubljana : Študentska organizacija Univerze (Knjižna zbirka Krt; 89), 1994
- Vidovič-Miklavčič, Anka: *Kmečko stanovsko gibanje v klerikalnem taboru na Slovenskem 1935–1941*. *Borec*, XLII, 1990, št. 1, str. 71–143.

¹⁶² *Jutro*, 14. 1. 1941, št. 11.

¹⁶³ *Jutro*, 28. 2. 1941, št. 50.

¹⁶⁴ *Dolenjske novice*, 28. 11. 1939, št. 1.

¹⁶⁵ *Dolenjske novice*, 5. 1. 1940, št. 3.

Vidovič-Miklavčič, Anka: Klub železničarjev JRZ v Dravski banovini. *Zgodovinski časopis*, 51, 1997, št. 1, str. 63–71.

Vidovič-Miklavčič, Anka: Omladina (mladina) Jugoslovanske radikalne zajednice. *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXXIII, 1993, št. 1–2, str. 61–75.

Vidovič-Miklavčič, Anka: Vloga in organizacijski razvoj Zveze absolventov kmetijskih šol (ZAKŠ) in Zveze absolventk kmetijsko gospodinskih šol (ZAKGŠ). *Kronika*, XXXVII, 1989, št. 3, str. 238–247.

Vidovič-Miklavčič, Anka: Mladinska Kmečka zveza. *Mladinske organizacije in gibanja v meščanskem taboru na Slovenskem 1935–1941*. Tipkopis disertacije, Ljubljana 1991, str. 319–350.

Zupan, Ludve: *Klasje iz viharja*. New York 1970. (avtobiografska pripoved Ludovika Puša).

ZUSAMMENFASSUNG

Der Bezirk Novo mesto in den Jahren 1929-1941

Im Beitrag wird die Verwaltungs- und Kirchenstruktur des Bezirks, der Umfang der Gemeinden aus dem Jahre 1939 und die Bevölkerungszahl aufgrund der Volkszählung vom 31. März 1931

umrissen. Es ist auch die Rede von Schul- und anderen Einrichtungen. Im Querschnitt werden im Bezirk tätige politische Parteien, bäuerlich-ständische, kulturelle und andere Organisationen und Vereine behandelt, einschließlich die der Jugend. Der Querschnitt umfaßt das katholische und liberale Lager in den Jahren 1929-1941. Zahlreiche Angaben veranschaulichen die Parlaments- (1931, 1935, 1938) und Gemeindewahlen (1933, 1935, 1938). Im Beitrag wird auf einige Besonderheiten aus dem Leben des genannten Bezirks, insbesondere der "Metropole" Unterkrains, hingewiesen. Unter anderem gelang es den lokalen Machthabern der *Jugoslawischen Radikalen Bauerndemokratie - Jugoslawische Nationalpartei* nicht, die Bauern im *Verband der slowenischen Bauern* zu versammeln. Die Anhänger der oppositionellen *Slowenischen Volkspartei* beteiligten sich dagegen in den frühen dreißiger Jahren bzw. zur Regierungszeit der *Jugoslawischen Nationalpartei* in den Pfarren massiv an zahlreichen Kundgebungen der *Katholischen Aktion*, an geistlichen Übungen und Missionen und an der Errichtung von eucharistischen Kreuzen. Erwähnt wird die Wohltätigkeitsaktion der ehemaligen Insassinnen der Erziehungsanstalt *Uboge šolske sestre de Notre Dame* in Šmihel bei Novo mesto zugunsten des Baus eines Armenhauses in Šmihel bei Novo mesto und die sogenannten Ordnertrupps, die nach der Gründung der *Jugend der Jugoslawischen Radikalen Union* wirkten. Durch einige Details wird die Wahlstimmung in den Bezirksgemeinden beschrieben. Nicht zu übersehen ist die Wahl von Anton Korošec zum Ehrenbürger auch in Novo mesto. Der Beitrag setzt sich auch mit der kulturellen Tätigkeit auf dem Lande und in Novo mesto auseinander.